

ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ІНКЛЮЗИВНОСТІ

1. Від якої спадщини маємо звільнитися

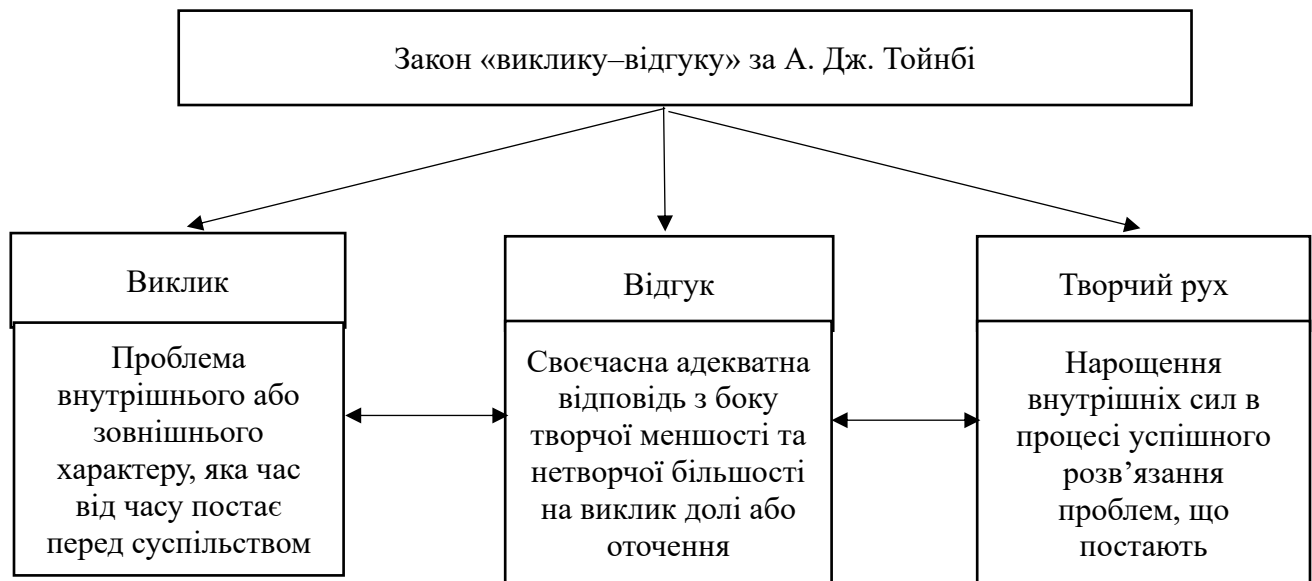

Рис. 1. Механізм прояву закону «виклику–відгуку» А. Дж. Тойнбі
Джерело: побудовано автором

Всесвітньо відомий англійський історик А. Дж. Тойнбі у своїй праці «Дослідження історії» довів, що приведення в дію зазначеного механізму відбувається за двох універсальних умов, а саме наявності зусиль з боку творчої меншості – творців новаторської ідеї, яка має спонукати інертну більшість відгукуватися на її заклик, продемонструвавши власну здатність до мемезису (успадкування) «культурної радіації», яку генерує меншість [1, с. 219, 220].

В історії українського народу прослідковуються три таких доленосних викликів: за часів Б. Хмельницького (формально пакт 1654 року завершив процес перетворення Московії у Російську імперію [2, с. 202]), періоду Української

революції 1917–1921 років (за версією В. М. Литвина – вікопомної віхи та травматичної спадщини [3, с. 139], «горбачовської перебудови» 1985–1991 років, яка завершилася розпадом СРСР та утворенням суверенної української держави, яка наразі переживає період важких випробувань військової агресії з боку ворожої сусідньої держави.

В силу різних обставин українська правляча еліта протягом трьох десятиліть засвідчив недостатню спроможність щодо виконання своєї історичної місії як творчої меншості.

За цей період авангард українського суспільства демонструє свою невідповідність вимогам, що висувуються до творчої меншини, перетворившись на правлячу корумповану меншість, не здатну генерувати адекватні відгуки викликам, а тому втратив довіру та підтримку з боку народу.

За таких умов, цієї меншості нічого не залишається, як вдаватися до спекулятивного ставлення до недавнього історичного минулого, переклавши відповідальність за власну неспроможність на нібито погану радянську спадковість.

Більш того, деякі з сучасних політичних персоналій позитивну пам'ять про радянське минуле тлумачать як загрозу українській державності. Йдеться зокрема про экс-президента України П. Порошенка, який виступаючи 2 грудня 2016 року на українсько-польській конференції «Форум лідерства», заявив: «Радянський Союз не в документі та не в Біловезькій пущі, Радянський Союз в головах. І в цьому сенсі Радянський Союз досі не похований. І, вибачте за відвертість, Україна зараз воює, аби поховати Радянський Союз в головах деяких українців» [4].

Додамо, що наразі воює не пан Порошенко, а справжні представники українського народу.

Такі ж як Порошенко сприяли перетворенню гібридної війни на повномасштабну, декламучи з акторською легковажністю М. Лермонтова та будуйчі міфічні плани (див. Стратегію сталого розвитку «Україна 2020») щодо

входження України протягом п'яти років до числа розвинених країн світу замість того, щоб розбудовувати країну.

Але виходить так, що перебуваючи при владі краще, за це – розвивати власний бізнес.

А між тим, у 1991 році Україна за площею, чисельністю населення, промисловим і сільськогосподарським потенціалом входила до першої шістки європейських країн. Ще більше могутнім був її військовий потенціал. На її території був розміщений третій у світі за величиною ядерний потенціал, у тому числі 46 ракет SS-24 шахтного базування із 460 ядерними зарядами, 130 SS-19 з 780 зарядами. В Україні були дислоковані три загальновійськові та дві танкові армії, чотири повітряні армії, армія протиповітряної оборони та ракетна армія з сукупним особистим складом 780 тис. осіб. Відповідно до радянської військової доктрини, ці війська мали зламати оборону НАТО і вийти на узбережжя Ла Манша через два тижні після початку війни [5, с. 30]. На частку України припадало 30% ВПК СРСР, майже 80% підприємств машинобудівної галузі виробляли озброєння [6].

Суверенна Україна з її ліберально-ринковими пріоритетами опинилася у самому низу світових рейтингових показників конкурентоспроможності, успішності та матеріального благополуччя. Для прикладу, порівняємо динаміку розвитку України та Китаю, який вступив на шлях реформування наприкінці 1970-х років. Важко собі уявити, але наше відставання від цього азіатського монстра за обсягом ВВП збільшилося з 1987 року по 2015 рік з 4,2 разу до 120 разів [7, с. 36].

Динаміку показників ВВП України за 1991–2023 роки представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Темпи зростання ВВП за роки незалежності України по відношенню до його обсягів у 1991 році, %

Показник розвитку України	Темпи розвитку ВВП, %
---------------------------	-----------------------

	1991 рік	2008 рік	2023 рік
Рівень ВВП	100	81,5	51,7

Джерело: складено автором за [8, с. 62].

На рисунку 2 міститься авторське розуміння спадщини, від якої вкрай важливо звільнитися на шляху до повоєнного відновлення України.

Основні вади вітчизняної моделі суспільного розвитку
• зневажливе ставлення до власної історії, наслідками чого є розкол суспільства, нехтування стратегією управління майбутнім із минулого (історія подібно природі, якщо не карає, то провчає тих, хто нехтує уроками історії); • відсутність національної ідеї; • несистемний характер реформування українського суспільства; • неврахування природи економічних відносин, що склалися історично; • примусовий характер капіталізації шляхом прихватації національних активів, створених спільною працею кількох поколінь українських громадян; • свідоме відсторонення державних інститутів від відповідальності за майбутнє державних підприємств, звідси їх спотворена приватизація, від якої максимальну вигоду отримали представники влади та нові хазяї, що взяли за правило не сплачувати надвисокі податки, зробивши первинний внесок, але не до казни, а до кішень можновладців; • відсутність капіталістичної ментальності, економічних мотивів та стимулів у переважної більшості населення; • брак на творчу, патріотично налаштовану та пасіонарну меншість; • наявність зовнішніх факторів та акторів, які вдало реалізують стратегію жорсткого контролю щодо розроблення та впровадження зовнішньої та внутрішньої політики України

Рис. 2. Тяжкість помилок часів суверенної України

Джерело: побудовано автором

2. Наслідки важкої спадщини, які негативно впливають на такий чинник інклюзивності, як соціальна солідарність

Наші попередні висновки не суперечать суспільним настроям українського суспільства воєнної доби (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика вертикальної солідарності

Період часу	Оцінки населення щодо функціонування держави				
	Виразно негативні	Помірно негативні	Проміжні	Виразно позитивні	Помірно позитивні
11.2021	35,1	31,9	24,7	1,4	6,8
05.2022	3,1	15,5	30,3	4,8	46,3
12.2022	5,4	20,7	27,3	3,3	43,3
06.2023	9,3	30,4	38,6	0,9	20,9

06.2024	33,9	30,4	28,6	1,3	5,8
---------	------	------	------	-----	-----

Джерело: [9, с. 173].

Від 2023 року почали спостерігатися реверсні процеси щодо вертикальної солідаризації (зокрема, це стосується ставлення громадян до держави), а також горизонтальних трендів соціальної та політичної диференціації українського суспільства. Стан вертикальної солідаризації (відносини суспільства й держави) зазнав низки відчутних змін, пройшовши етапи звичного соціально-політичного негативізму (2021), національного піднесення (2022), зворотної трансформації (2023), і досягнув чергового етапу в 2024 р. (за результатами дослідження С. С. Дембіцького). Поточний стан вертикальної солідаризації пропонується розглядати як «соціально-політичний негативізм воєнного часу» (термін С. С. Дембіцького). Він формується під впливом поглядів на деструктивність внутрішньополітичної діяльності влади національного рівня, страху перед встановленням диктатури, ступеня задоволеності своїм становищем у суспільстві, життям у своєму населеному пункті та оцінок соціального конфлікту між верхами і низами суспільства [10, с. 47–48].

В цьому сенсі, доречно послатися на проєкт Світового банку «Світові індикатори управління» (The Worldwide Governance Indicators). За індикаторами, що відображають ефективність управління в більш ніж 200 країнах, які розраховувалися за 100-бальною шкалою на основі даних, підготовлених міжнародними організаціями, аналітичними центрами, недержавними організаціями, приватними фірмами, було встановлено рейтинг щодо ефективності управління. Один із показників проведеного рейтингування наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Індикатри управління Світового банку, бали

Індикатор	Україна			Казахстан	Польща
	1996 рік	2013 рік	2021 рік	2021 рік	2021 рік
Врахування думки населення					

та підзвітність державних органів	39,5	37,5	49,48	18,84	63,77
Політична стабільність та відсутність насильства	42,55	20,85	11,79	37,74	61,32
Ефективність роботи уряду	27,87	29,85	36,54	57, 21	63,46
Якість законодавства	33,7	30,13	42,79	56,25	75,96
Верховенство закону	22,61	22,53	26,44	34,13	65,38
Стимування корупції	13,44	10,9	24,52	48,08	70,19

Джерело: складено на основі [11].

Згідно даних таблиці 3, ефективність управління в Україні є значно нижчою, ніж у Польщі та Казахстані.

Недарма, один з лідерів українського Руху І. Драч наприкінці життя зробив публічну заяву про те, що він поміняв би наших п'ятьох президентів на одного Н. Назарбаєва (на той час – президент Казахстану).

Наведені оцінки Світового банку підтверджуються результатами досліджень вітчизняних соціологів щодо управлінської спроможності органів державної влади України (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка установок щодо спроможності центральних органів влади виконувати свої обов'язки, %

Як Ви оцінюєте ефективність української держави на даному етапі? Центральні органи влади...	Етап дослідження		
	листопад 2021	травень 2022	червень 2024
...майже не управляються зі своїми обов'язками	р. 44,2	р. 3,8	р. 32,9
...частково зі своїми обов'язками	40,3	39,3	42,8
...управляються майже з усіма своїми обов'язками	5,2	53,7	7,3
Важко відповісти	10,3	3,1	16,9

Джерело: [9, с. 174].

Результати соціологічного дослідження, що наведені у таблиці 4, характеризують низьку ефективність діяльності органів державної влади національного рівня, також підтверджуються даними таблиці 5, які відбивають суспільні уявлення щодо життєвого рівня населення.

З точки зору соціологів, стійкими виявилися оцінки, наведені в таблиці 5, щодо умов життя для більшості населення країни. У цьому випадку абсолютна більшість замість загалом поганих оцінок стала дотримуватися загалом

Таблиця 5

Зміни уявлень про умови життя в Україні, %

Якими, на Ваш погляд, є умови життя в Україні для більшості населення?	Етап дослідження		
	листопад 2021	травень 2022	червень 2024
Загалом погані	52,8	27,5	48,7
Загалом задовільні	34,4	59,3	38
Загалом гарні	4,2	8,8	3,6
Важко відповісти	8,7	4,3	9,8

Джерело: [9, с. 175].

задовільних. Проте розподіл відповідей у 2024-му став майже ідентичним показникам 2021 року.

Неконкурентні умови ведення економічної діяльності спричиняють хронічну злиденність: в Україні поширення бідності сягнуло катастрофічних масштабів: за даними ООН, приблизно: 7,3 мільйона українців стикаються з помірною або серйозною нестачею їжі, включаючи 1,2 мільйона дітей і 2 мільйони людей похилого віку [12].

Такий значний відсоток незадоволених умовами життя в Україні може не тільки відвернути від Батьківщини мільйони українців, вимушених виїхати з країни у воєнний час, а й викликати нову хвилю міграції, що є свідченням проблематичності соціального діалогу.

На думку В. Костриці та співавторів, наявні деформації інституту соціального діалогу є ознакою суспільної десолідаризації та можуть стати на заваді згуртуванню українців, і тому нагальним завданням постає їхнє усунення, насамперед за допомогою інструментів державної політики [13, с. 54].

До таких активних дій підштовхує комплекс внутрішніх та зовнішніх викликів сучасного стану країни (табл. 6).

Таблиця 6

Виклики післявоєнного відновлення

Ризики невійськового характеру	
Внутрішні	Зовнішні
• Інституційна слабкість • Недовіра громадян до держави • Корупція • Значний фінансовий тягар відновлення • Міграційна криза • Негативна демографічна ситуація • Втрата промислової та енергетичної потужності • Дефіцит кадрів • Слабка соціальна солідарність • Значне соціальне розшарування • Високий рівень крайньої бідності • Висока частка інвалідів та дітей сиріт • Високий відсоток психологічно травмованого населення	• Неефективність міжнародних інститутів • Суперництво між країнами за світову гегемонію • Сприйняття міжнародною спільнотою України не як суб'єкта, а об'єкта світової політики • Відсутність надійних зовнішньополітичних союзників • Проблематичність отримання зовнішньої фінансової підтримки • «Вкорінення» українських біженців в зарубіжних країнах • Попит за кордоном на дешеву українську робочу силу

Джерело: побудовано автором на основі аналізу наукових публікацій.

Судячи з інформації, поданої у таблиці 6, внутрішні ризики відновлювального процесу є не менш загрозливими для стійкості українського суспільства, ніж зовнішні, оскільки вони мають тенденцію до постійного відновлення та є мінливими, з огляду на соціологію суспільних настроїв. Це вимагає від владних інституцій адекватного та своєчасного реагування на наслідки уроків попереднього досвіду державотворення.

Тим не менш, соціологи стверджують, що їхні дослідження, зокрема моніторингові, доводять, що в Україні вже склалася доволі консолідована українська громадянська нація, яка об'єднала громадян різних етнічних походжень, у тому числі етнічних росіян, людей з різними віросповіданнями та мовами повсякденного спілкування. До того ж за третину сторіччя державної незалежності народилося, соціалізувалося та вступило до дорослого життя нове покоління українців. Домінувальні смисли української національно-громадянської ідентичності та належності стали одним із важливих чинників солідаризації, стійкості та масового спротиву українського суспільства російській агресії. Солідаризація тут розуміється як процес солідарних соціальних

взаємодій, їх формування, підтримання та відтворення, натомість солідарність – це соціальна характеристика та якість таких взаємодій. Солідарність як якість соціальних взаємин та солідаризацію як процес її досягнення варто розглядати у двох головних вимірах: вертикальному (відносини між громадянами та державою) і горизонтальному (відносини між самими громадянами) [14, с. 166].

3. Сутність, мета та завдання повоєнного відновлення України на інклюзивних засадах

Таблиця 7

Характеристика інклюзивної парадигми повоєнного відновлення

Інклюзивна парадигма повоєнного відновлення			
Сутність відновлення	Мета	Завдання	Виміри
Включеність у прямому та переносному значенні цього слова усіх прошарків населення, суб'єктів господарювання, самоврядних та державних установ, неурядових організацій, представників бізнесу та влади до процесу політичних, економічних, соціальних, духовних змін з метою відновлення та розвитку усіх сфер суспільного життя на якісно новій основі для забезпечення мирного та щасливого життя	Забезпечення впливу інклюзії на ревіталізацію країни з урахуванням наявного світового досвіду та особливостей російсько-української війни шляхом створення стійкої, соціально відповідальної, відкритої конкурентоспроможної економіки рівних можливостей, побудови безбар'єрного, справедливого та толерантного суспільства, де кожен громадянин, незалежно від особливостей, матиме рівні можливості для повноцінної участі в усіх сферах життя: освіті, медицині, соціальному захисті, працевлаштуванні,	• Створення стійкої та модернізованої країни з урахуванням сучасних викликів • Відновлення української державності та державного суверенітету на всій території України (саме в цьому сенсі – «Все буде Україна») • Відтворення функціональності і придатності до господарського використання території, постраждалої від війни, • Адаптування інфраструктури, послуг для забезпечення рівного доступу до них для всіх громадян • Формування справедливого суспільства • Подолання крайньої бідності, значного соціального розшарування, соціально-економічних диспропорцій	• Світоглядний • Інституційно-нальний • Економічний • Політичний • Соціальний • Духовний • Інфраструктурний • Оборонний • Екологічний • Секторальний • Територіальний

українського народу	доступі до послуг та фізичного середовища	• Демократизація політичного життя	
---------------------	---	------------------------------------	--

Джерело: побудовано автором.

Як свідчить інформація, що представлена у таблиці 7, сутність повоєнного відновлення полягає, з урахуванням його мети та завдань, у виході України на якісно новий соціально-економічний та безпековий рівень повоєнного розвитку.

4. Інклюзивність як фундаментальна основа повоєнного відновлення України

В документі ЄС «Цілі Європа-2020» соціальна інклюзивність розглядається як гарантована державою рівність прав кожного члена суспільства щодо отримання суспільних послуг і благ, а також активної участі у розвитку економіки [15].

Поетапність розгортання інклюзивності представлено на рисунку 3

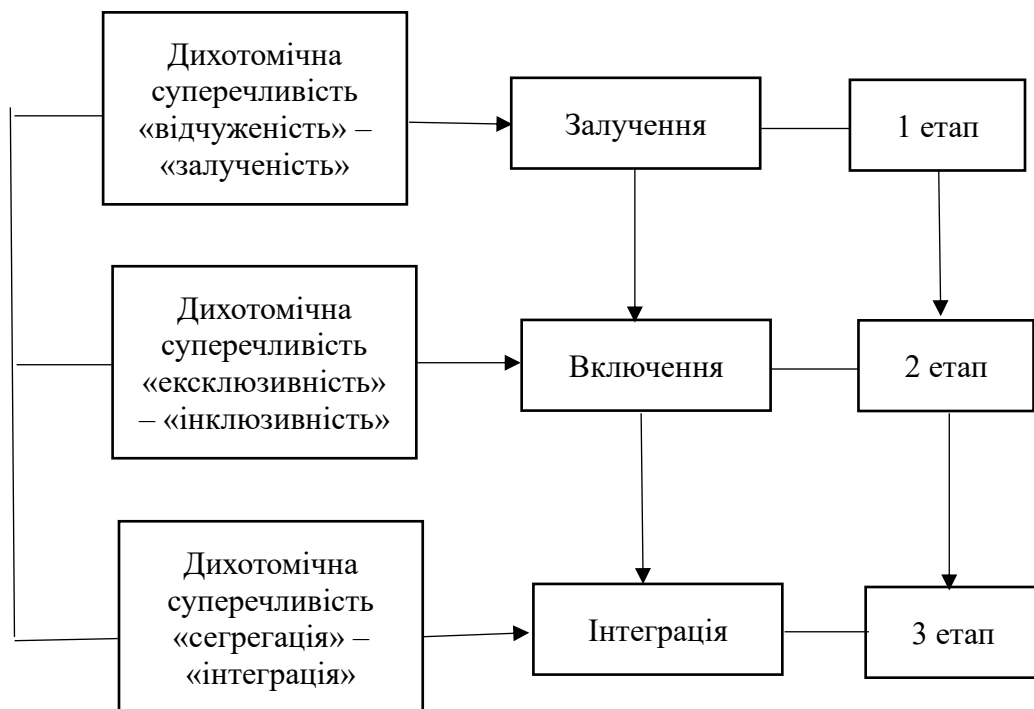

Рис. 3. Послідовність розгортання інклюзивності

Джерело: сформовано Павловою І. О. [16, с. 68]

Ключовим питанням у створенні суспільної інклюзії добробуту є подолання відчуженості всіма верствами населення і кожним окремим громадянином від байдужого ставлення до суспільних справ у різноманітні їхніх проявів. З цією метою потрібно звернутися до наукової спадщини з цього питання Жан-Жака Руссо, В. Ф. Гегеля, К. Маркса, сучасних представників екзистенціалізму.

За результатами досліджень вітчизняних інклюзіоністів, Україна перебуває наразі на етапі переходу від подолання відчуженості до фактичного включення. Цей процес, на нашу думку, у повоєнний час може прискорити, або навпаки збачити сучасний стан соціальної солідарності українського суспільства.

На наше переконання, системне уявлення про сутність інклюзивності досягається при аналізі її атрибутивності в різних вимірах (табл. 8).

Таблиця 8

Інклюзивність як система

Атрибут інклюзивності	Виміри інклюзивності			
	Екзистенційний	Просторовий	Секторальний	Сферний
• Розум • Мораль • Совість • Співчуття • Поведінка • Дія	• Ідеальний • Реальний • Матеріальний • Нематеріальний	• Особистий • Міжособистий • Громадський • Муніципальний • Регіональний • Національний • Інтернаціональний	• Аграрний (первинний) • Промисловий (вторинний) • Сфера послуг (третинний)	• Економічний • Соціальний • Політичний • Екологічний

Джерело: побудовано автором.

Важливою ознакою соціальної солідарності є оптимізм населення у сприйнятті майбутнього (табл. 9), який хоча й значно послабився у 2024 році, проте був дещо вищим, ніж у 2021 році.

Таблиця 9

Динаміка думок про майбутнє України

Що ви думаєте про майбутнє України? Найімовірніше ситуація...	Етап дослідження		
	листопад 2021	травень 2022	червень 2024
...буде погіршуватися	35	6,8	31,3

...не буде погіршуватися, але навряд чи покращиться	38	13,3	24,2
...буде покращуватися	13,2	76,1	24,7
Важко відповісти	13,8	3,7	19,8

Джерело:: [9, с. 174].

Військове широкомасштабне вторгнення країни-агресора та війна, вважає В. Степаненко, посилили процеси солідаризації українського суспільства, патріотичну консолідацію держави та громадян і зміцнення та утвердження національно-громадянської ідентичності українців [14, с. 165].

5. Ендогенні та екзогенні фактори, які постають на заваді реалізації інклюзивної парадигми повоєнного відновлення України

Оцінка стану національного виробництва та економіки

Національно укорінений розвиток економіки (НУРЕ), на думку А. А. Гриценка, починається зі створення розвиненого господарського комплексу, формування на його основі внутрішнього ринку і після цього нарощування експорту своєї продукції. Тобто має бути побудована мережа ланцюгів доданої вартості зі створення кінцевої продукції з метою задоволення потреб місцевого населення, зростання його добробуту, поступового збільшення експорту.

Така логіка внутрішнього економічного розвитку і є проявом внутрішньої та зовнішньої інклюзивності, на базі яких має відбуватися процес повоєнного відновлення України. Саме тому НУРЕ є підґрунтям економічної стійкості та безпеки [8, с. 64, 65].

Ринок як саморегульована система функціонує лише за умов наявності платоспроможного попиту населення, який формується за рахунок створення мережі ланцюгів доданої вартості з їхньою орієнтацією на виробництво кінцевої продукції. Звідси – можливість зростання добробуту населення, яке є виразником монетизованої потреби. Таким чином урівноважуються пропозиція та попит, а ще

краще, щоб попит перевищував пропозицію, тим самим стимулюючи процес виробництва продукції та висхідного суспільного відтворення в цілому.

Ситуація, яка склалася в Україні протягом майже 35 років її розвитку, коли третина населення перебуває на стадії критичної бідності, а 2–3% задовольняють на високому рівні свої потреби, є наслідком функціонування спотвореного ринку та механізмів його регуляції.

З метою подолання цих та інших диспропорцій, передусім структурних, необхідне державне стратегічне планування та прогнозування розвитку національної економіки.

Саме на таких засадах в індустріально розвинених країнах відбувся перехід від ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання, тобто відбувається перехід від постіндустріального до інформаційного суспільства (тим самим впроваджується в життя концепція постіндустріального суспільства *Д. Белла*).

Таке суспільство робить ставку на науку, освіту, культуру, тобто людський інтелект. Ми ж впевнено крокуємо протилежним шляхам, коли університетський професор отримує зарплатню в 10 разів меншу за зарплату керівника середньої ланки державних інституцій. Все це відділяє країну від практичної реалізації інклюзивної парадигми повоєнного відновлення країни.

Де що про соціальний аспект інклюзивного повоєнного відновлення

За таких умов потрібен громадянський рух за відновлення України на основі концепції діалогічної соціальної солідарності *Ю. Габермаса*.

В Україні соціальна солідарність за умов значного розшарування населення може перетворитися на групову солідарність бідної більшості у її боротьбі проти багатой меншості.

На цьому тлі формально благодійна та благородна емпатійна співпричетність перетворюється на руйнівну і деструктивну у своїй основі

діяльність, яка ніби то спрямована на встановлення соціальної справедливості як однієї із ознак інклюзивності.

Щоб уникнути цього потрібне формування нового світогляду та світосприйняття в умовах появи гібридного феномену «не війна і не мир».

Отже, не тільки Україна, а й світова спільнота потребує відновлення на базі поєднання ендогенної та екзогенної інклюзивності.

*Міркування відносно зовнішніх загроз реалізації інклюзивної парадигми
повоєнного відновлення України*

Зовнішні виклики для України, вважає В. М. Литвин, пов'язані з формуванням багатополарності (триполарності), тобто перетворення однополарного світу на 3-х полюсний (США, Китай, росія) [2, с. 31].

Саме в цій тенденції слід бачити коріння війни рф проти України.

Свого часу З. Бжезінський у книзі «Велика шахівниця» зазначив, що для москви «найбільшим моментом стурбованості стала втрата України з причин суттєвого обмеження географічного вибору росії».

В рф домінує імперська формула, за якою росія ніде не закінчується.

Домінуюча ядерна біполарність може зміниться багатополарністю, оскільки у лютому 2026 р. закінчується термін дії **Договору про стратегічне наступальне озброєння**. Отже світ ризикує опинитися в договірно-правовому вакуумі. Україна може повернутися до розробки стратегічних ракет та ядерних програм, якщо повідомить за три місяці про вихід із Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаного у 1994 році [2, с. 438].

Європейська комісія прийняла рішення про відновлення до кінця 2025 року діючих імпорتنих обмежень на ключові українські сільськогосподарські товари, що скоротить щорічні доходи України на 3,5

млрд євро (нагадаємо, що поставивши на паузу в 2014 р. зближення з ЄС, українська влада спричинила цим події «революції гідності» [2, с. 453].

Реальністю XXI ст. може стати світова торговельна війна. У квітні 2025 року Д. Трамп прийняв рішення про встановлення обмежених тарифів для 185 країн та територій (у їх числі не було РФ) [2, с. 454].

На початку 2000-х років китайський письменник-фантаст *Лю Цзінь* видав роман «Проблеми трьох тіл», відчувши переміни у світовій політиці, пов'язані з утворенням трьох центрів сили (**цивілізації Трисоляріс**) [2, с. 460, 461].

Отже, в процесі повоєнного відновлення України, слід враховувати тенденції, що відбуваються у світовій політиці.

6. Історична пам'ять та свідомість на терезах українськості: етнічної та громадянської

За розкладом історії московсько-російський зовнішній фактор у середині XVII, на початку і наприкінці XX й у першій чверті XXI століть відігравав вагомую роль у становленні та розвитку української державності.

Тому пора навчитися виробляти відповідну конструктивну національну внутрішню та зовнішню політику в інтересах всього українства. На це звернув увагу зарубіжний дослідник, який добре знається на українських справах, а саме А. Ослунд, який нагадав всім нам у 2015 році, що етнічні українці складають 78 відсотків населення, а етнічні росіяни – 17 відсотків [17, с. 5]. Це ті етнічні росіяни, які як справжні громадяни, дали жорстку відповідь ворогу 2022 року на підступах до мого рідного Миколаєва.

Проголосивши незалежність, Україна визнала усіх, хто проживає на її території, незалежно від етнічного походження, віросповідання тощо, громадянами України: в преамбулі Конституції України український народ визначається як громадяни всіх національностей.

Тому можна цілком погодитися з твердженням Е. М. Лібановою про те, що «відчуття українськості ширше за патріотизм» [18].

Відтак, українськість – не просто ознака громадянської ідентичності України, а й основа її національної ідеї.

З огляду на це, саме громадянське сприйняття українськості має бути виступати світоглядною основою інклюзивної парадигми повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел

1. Тойнбі Арнольд. Дослідження історії. Том 1: Скорочена версія томів 1–6 Д. Ч. Сомервелла / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.

2. Литвин В. ХХІ століття: конфліктна багатополарність. Виклики для України / За редакцією В. Смолія. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2025. 489 с.

3. Литвин В. Українська історія на терезах політики, культури та науки. Дискусії. Проблеми. Міфи. / За редакцією Валерія Смолія. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2025. 207 с.

4. Порошенко: СРСР не припинив існування, і Україна воює, щоб поховати його. Радіо Свобода. 2016. 2 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28153119.html> (дата обращения: 04.09.2025).

5. Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 278 с.

6. Распад Советского Союза и политическая ситуация в Украине в 1985–1991 гг. URL: <http://uhistory.ru/history/novvtnvy-hour/73-disinteration-ofthe-soviet-union-and-political-situation-in-ukraine-in-1985-1991-gg.html> (дата звернення: 10.09. 2025).

7. Чинники і тренди економічного зростання в Україні: колективна монографія / за ред. М. І. Скрипниченко. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2018. 386 с.

8. Гриценко А. А. Формування засад національно укоріненої стійкості та безпеки економічного розвитку України в умовах нової гібридної реальності «мир – війна». Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 19 березня 2025 року. За матеріалами засідання підготувала О. О. Моежик. *Вісник НАН України*. 2025. № 5. С. 61–67.

9. Дембіцький С. С. Вертикальна солідаризація українського суспільства: оцінки населенням функціонування держави. *Круглий стіл «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу»*. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 4. С. 172–176.

10. Степаненко В. (модератор). Вступне слово. *Круглий стіл «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу»* *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 4. С. 165–166.

11. The World Bank Worldwide Governance Indicators. URL: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#> (дата звернення: 12.09.2025).

12. Палікот О. Дев'ять мільйонів українців живуть у бідності: як війна збільшує прірву між бідними і багатими. 05 вересня 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-viyna-rozdilyaye-ukrayintsiv-bizhentsi-pereselentsi/33105710.html> (дата звернення: 13.09.2025).

13. Костриця В., Бурлай Т., Близнюк В. Деформації інституту соціального діалогу в Україні як чинник суспільної десолідаризації. *Економічна теорія*. 2024. № 3. С. 45–80.

14. Степаненко В. П. Соціологічні дослідження поточного стану та динаміки солідарних суспільних взаємодій під час війни. За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 5 березня 2025 року. *Вісник НАН України*. 2025. № 5. С. 45–53. DOI:[10.15407/visn2025.05.045](https://doi.org/10.15407/visn2025.05.045).
15. Europe 2020 targets. 2015. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-anutshell/targets/index_en.htm (дата звернення: 12.09.2025).
16. Павлова І. О. Теоретико-методологічні засади та практичні аспекти інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій України: монографія. Одеса: Астропринт, 2025. 392 с.
17. Åslund A. Ukraine. What Went Wrong and How to Fix It. Peterson Institute for International Economics Washington, DC April 2015. 316 p.
18. Елла Лібанова: Відчуття українськості ширше за патріотизм. Пресцентр УКМЦ 25.05.2023. URL: <https://uacrisis.org/uk/ella-libanova-vidchuttya-ukrayinskosti-shyrshe-za-patriotyzm> (дата звернення: 09.09.2025).